

Még valami az alanyról és az állítmányról.

(Befejező közlemény.)

VIII.

Az egytagú mondatok vizsgálatából könnyen átérthetni, mi a különbség a grammatikai és logikai nevező és ige közt.

Akárminthoz vonatkozzék egymásra a *Péter* és *olvas* szó, grammatikailag amaz mindig nevező, emez ige marad. A gram. nevező és ige mindig formát jelentenek, sohasem funkciót. Funkciójára nézve mind a gram. nevező, mind a gram. ige alany is, állítmány is lehet. Ellenben logikailag a fogalmak viszonyától függ, melyik a nevező s melyik az ige. Ebben a viszonyban: *olvas Péter* = *Péter olvas* = *Péter* || *olvasó* (vagyon), *Péter* a logikai nevező s *olvasó* (vagyon) a logikai ige. Ebben a viszonyban: *Péter olvas* = *az olvasó* || *Péter* (vagyon), *az olvasó* a logikai nevező s *Péter* (vagyon) a logikai ige. A logikai nevező és ige tehát formát s funkciót jelentenek egyszersemind. A logikai nevező mindig alany, a logikai ige mindig állítmány.

Az ítéletben ahhoz a fogalomhoz (taghoz, szóhoz vagy szóláshoz) csatlakozik az igealkotó elem, az állandó tényező, melyet állítmánynya akarunk tenni. Ez az oka, hogy a logika nem tűrheti, hogy az igealkotó elem elválaszthatatlanul tapadjon valamely szóhoz, hanem tényezőire bontja a grammatikai igét, hogy az igealkotó tényezőt ahhoz a fogalomhoz csatolhassa, melyben az állítmányt ismerte föl.

De ha összehasonlítjuk ezt a két magyar mondatot: a *ló vizet iszik* = a *ló* || *vízivő* (vagyon) és a *ló iszik vizet* = a *vízivő* || *ló* (vagyon) ezzel a két német mondattal: *das Pferd trinkt Wasser* és *das Pferd trinkt Wasser*, lehetetlen észre nem vennünk a magyar igének azt a sajátosságát, hogy ahhoz a szóhoz vagy szóláshoz csatlakozik, melyet állítmánynya akarunk tenni. Sőt azt sem nehéz kimutatni, hogy az állítmánynak nem is az egész igére van szüksége, csak a beléje olvadt igealkotó elemet kívánja maga mellé. Mert ha tényezőire bontjuk az *iszik* igét, akkor ez a mondat: a *ló*

vizet iszik így alakúl: a *lő* vizet (vagyon) ivó, ez pedig: a *lő* iszik vizet így: a *lő* (vagyon) vizet ivó. Nem az igetörzsök, hanem az igealkotó elem csatlakozik az (analytikus) állítmányhoz. De mivel grammatikailag ez az igealkotó elem is ige, általában azt mondhatjuk, hogy a magyar igeének megvan az a sajátága, hogy az állítmányhoz csatlakozik.

Ezt 'Alany és állítmány' című értekezésemben is fejtegettem már s azt is megemlítettem, hogy «ez az a tulajdonsága a magyar igeének, melyet FOGARASI és BRASSAI vettek legelsőbb észre». (M. Nyr. 25: 247.) KALMÁR ellenmondást lát abban, hogy egyfelől ily nagy fontosságot tulajdonítok a nyelvtani igeének az állítmány alkotásában, másfelől a hangsúlyos szót tartom állítmánynak. «Mert akárhány szóból áll is az a rész, a mit az alanyról mondunk, végelemzésben az állítmánynak mégis csak az egyik szóban kell gyökereznie. KICSKA maga tanítja, hogy az igeben van az állítmány-alkotó elem, a 'vis prædicativa'. A grammatikai ige ahhoz a szóláshoz csatlakozik, melyet igésíteni, állítmánynya akarunk tenni', a névszónak éppen erre a predikátum-alkotó elemre van szüksége, hogy predikátummal lehessen' s 'e miatt vonja magához a grammatikai igét'. A nyelvtani elemzés mindig legalább is a legutolsó szóig nyomúl be a mondatba, le kell tehát fejteni az állítmányi részről a kevésbé lényeges szókat s addig haladni, míg az 'állítmányi erejű' szóig jutottunk s ekkor meg kell tudni mondani, hogy honnan van ez az állítmány-alkotó erő. Ezt pedig a KICSKA magyarázata meg nem engedi, de meg sem bírja.» (NyK. 28. 140.)

Nem hinném, hogy mind azon grammatikusok közül, a kik e mondatban: az *ezredest* || a *guta* kerülgeti, a *guta* szót tartják alanynak s a *kerülgeti* szót állítmánynak, meg tudná mondani csak egy is, hogy honnan van annak alany-, ennek állítmányalkotó ereje. Azt sem hinném, hogy KALMÁR meg tudná mondani, miért éppen a *kerülgeti* «a látástani szemlélet középpontja», mikor talán mindenki inkább az *ezredest* tartaná annak. De én elég erős okát adtam annak, miért tartom ama mondat két tagja közül az elsőt alanynak, a másikat állítmánynak. Azért, mert ama mondatnak két tagja között ugyanazon határozódási viszony forog fönn, mint ennek a szólásnak két tagja közt: a *guta* kerülgette | *ezredes*. Ha ebben a szólásban az *ezredes* alanyi, a *guta* kerülgette állítmányi értelmű, a mit tudtommal senki sem von kétségbe, akkor abban a mondatban az *ezredest* tag az alany s a *guta* kerülgeti tag az állítmány. Hogy ez az ok elég erős, kiténik abból is, hogy nem hagy cserben az ilyen fordulatnak magyarázásában sem: az *ezredest* kerülgeti || a *guta*. Ennek a mondatnak a grammatikusok szerint ugyanaz az alanya s ugyanaz az állítmánya, KALMÁR szerint ugyanaz a középpontja. Szerintem ebben az a határozódási viszony forog fönn, mely ebben a szólásban: az *ezredest* kerülgető | *guta*. Ebben a *guta* az alanyi

értelmű s az *ezredest kerülgető* az állítmányi értelmű tag. A megfelelő mondatnak tehát a *guta* az alanya s az *ezredest kerülgeti* az állítmánya.

Igaz, hogy a nyelvtani elemzés legalább is a legutolsó szóig nyomulhat be a mondatba; de az a kérdés, mikor helyes ez az elemzés. Akkor-e, ha így fejtjük le az állítmányról a kevésbé lényeges szokat: ebben a mondatban: az *ezredest* a *guta* kerülgeti, az *ezredest* csak bővítője az állítmánynak, csak «környező tényezője a szemléletnek» (NyK. 28:290.); ha ezt mint kevésbé lényeges részt lefejtjük róla, tisztán áll előttünk a *kerülgeti* állítmány, «a mondat közép- vagy főpontja» (NyK. 28:146.)? Vagy akkor, ha így fejtegetjük tovább a mondatot: az állítmányi rész, t. i. a *guta* | *kerülgeti* ismét két oly tagra bontható, melyek közt határozódás viszonya forog fenn; határozó, azaz állítmányi értelmű az erősebben hangoztatott *a guta* tag, határozandó, azaz alanyi értelmű a gyengébben hangoztatott *kerülgeti* tag; ama mondatban tehát a *guta* az «állítmányi erejű» szólás, de, mivel még ez is tovább bontható (v. ö. ezzel a megfelelő ítélettel: az || *guta*), végső elemzésben tehát a *guta* az «állítmányi erejű» szó?

Arra a kérdésre, hogy honnan van e szónak állítmányalkotó ereje, csak azt felelhetem, hogy nincs annak se alany-, se állítmányalkotó ereje. Alany- vagy állítmány volta csupán attól függ, határozandó vagy határozó tagja-e valamely mondatnak. Tudtommal én nem is beszéltem soha ily állítmányalkotó erőről, csak állítmányalkotó elemről. Ilyennek neveztem az ú. n. copulát. Hibáztam talán abban, hogy nem mondtam meg világosan, hogy ez csak az ítélet állítmányának állandó alkotó eleme. De hogy mondhatam volna meg ezt akkor, mikor még merő igazságnak kellett tartanom a grammatikusoknak és logikusoknak azt a meghatározását, hogy az ítélet gondolt mondat, a mondat kinyilatkoztatott ítélet azaz, hogy az ítélet és mondat között nincs semmi különbség? Azt azonban még sem mondtam, hogy ez az állítmányalkotó elem, vagy az azt magában foglaló grammatikai ige «állítmányi erejű szó», végső elemzésben mindig a mondat állítmánya volna. Hiszen épen ott beszéltem arról az állítmányalkotó elemről, a hol azt akartam kimutatni, hogy ebben az egy szólásból álló mondatban: Péter olvas, *Péter* az állítmány. Ezt azzal akartam bizonyítani, hogy az állítmányalkotó elem (azt kellett volna mondanom, hogy a logikai állítmány állandó tényezője), az ú. n. copula tulajdonképpen a *Péter* szóhoz tartozik, mert ha mondatra (azt kellett volna mondanom, hogy ítéletre) változtatjuk a szólast, akkor így hangzik: az olvasó || *Péter* (vagyon).

Hogy az ígét mégis fölvettem az állítmány ismertető jegyei közé, azt nem saját felelősségemre tettem, hanem mert azt tapasztaltam, hogy azok közé szokás számlálni. Azt a tételt, hogy az állít-

mány az a tagja a mondatnak, mely az igét foglalja magában, VERNALEKEN Deutsche Schulgrammatik című könyvében találtam. Ennek 171. lapján szórul szóra ez áll: «Die Hauptglieder des Satzes sind Subjekt und Prädikat. Subjekt ist dasjenige Satzglied, von welchem etwas ausgesagt wird; das Ausgesagte oder Prädikat enthält immer ein Verbum.» Ez az ismertető jegy sokkal bizonyosabbnak tetszett nekem, mint ez: das Ausgesagte ist immer ein Zeitwort, s megvilágosította a magyar igének azt a sajátágát is, hogy az állítmányi taghoz szeret csatlakozni. Nem akartam tehát meggondolatlanul elvetni még akkor sem, mikor a ‚Péter olvas‘ mondatban alannak kellett tartanom az igét. Úgy tartottam meg az ismertető jegyet, hogy az *olvas*-ban foglalt igealkotó elemről azt mondtam, hogy tulajdonképen a *Péter*-hez tartozik.

Arra nézve, hogy fönntartom-e ezután is ezt az ismertető jegyét az állítmánynak, határozottan nem merek nyilatkozni. Csak annyit mondhatok, hogy az efféle inversiók mondatok: «*voltam* már kocsis is, *vittem* én már nagyobb urat is» még nem győznek meg e jegy hamisságáról. Ha rendezzük az egyenleteket (s ily rendezésre sokszor van szükség különösen a latin nyelvben): *én* || már kocsis is *voltam*, *én* || már nagyobb urat is *vittem*, világosan látjuk, hogy a *voltam* és *vittem* igéket az állítmány foglalja magában. Még világosabban látjuk ezt, ha fölkeressük logikai tagjait (terminusait) pl. ennek a syllogismusnak: *húzza* a szegény embert az *ág* is, *János* szegény ember, *húzza* Jánost az *ág* is. Az altétből (*János* || szegény ember) minden kétségen fölül kitetszik, hogy a főtétnek csupán a *szegény ember*, nem a *húzott szegény ember*, a következménynek csupán *János*, nem a *húzott János* a log. alanya, azaz, hogy a *húzza* igét mind a két mondatban az állítmány foglalja magában.

Mindazáltal nem töröm én magamat annyira, mint KALMÁR véli, azon, hogy az igét «megnyerhessem» az állítmány számára s ez által képtelenséggé nyomorítsam az állítmánynak azt az ismertető jegyét, hogy az erősebben hangoztatott mondattag az állítmány. «Kicska, mondja KALMÁR, hogy az igét mégis megnyerhesse magának, az egész hangsúlyos szólamot teszi állítmánynyá. *Kit láttál? Pétert*: ebben az állítmány *Pétert* (*láttam*), de mivel a nyelvtan az elemzésben mindig az utolsó izecskéig halad, végre oda kell jutnunk, hogy *Pétert* az állítmány, mert ez hangsúlyos és ezt mondjuk.» (NyK. 28:290.) Igen is, oda kell jutnunk s magam is oda akartam jutni, mikor azt állítottam, hogy ebben az egytagú mondatban: ‚Péter olvas‘ *Péter* az állítmány.

KALMÁR azzal akarja ezt a következményt elhárítani, hogy a nyelvészek «soha sem fognak vele boldogulni». Én ettől nem tartok. Ha helyes a következtetés, találnak ők módot arra, hogy bol-

dogúlhassanak vele. Csak ne zavarják össze a mondatot az ítélettel. Ne higgyék, hogy a mondatban is, mint az ítéletben mindig *nevező* az alany *s ige* (synthetikus ige) az állítmány. Ne tartsák az alanyt és állítmányt formáknak, hanem functióknak. Ne tartsák a 'Péter olvas' egytagú mondatot azonosnak ezzel a kéttagúval: Péter || olvas. Ne véljék, ha ezt az ítéletet: a *tör* || az *én* adományom volt, a mondatban így találják kifejezve: a *tört* || *én* adtam neki, hogy akkor «a nyelvtani alany és állítmány egy hangsúly alá esik.» (KALMÁR, NyK. 28 : 290.) Vegyék csak észre, hogy ez a művelet: Péter olvas = az *olvasó* || Péter nem egyéb, mint hasonlóvá tétele a mondatnak ahhoz a mondatához, a melyen először mutattuk meg a gyermeknek az alanyt és állítmányt. Vegyék csak észre, hogy az a logikai alany és állítmány nem «koholmány» (KERN), nem «fényűzési cikk» (KALMÁR, NyK. 28 : 140), hanem a mondatbeli viszonyok magyarázatának igazolása eszköze. Akkor majd boldogúlnak a paradoxznak látszó következménnyel.

IX.

Térjünk vissza KERN-hez.

Tehát az igében foglalt *valóság* a valódi alany; a mit közönségesen annak hínak, csak határozója a valódi alanynak, csak alszó.

Magam is azt vallom, hogy az *ugat* igébe értett valóságra már határozóul vonatkozik a *kutya*, mikor azt mondjuk, hogy *ugat a kutya*, de én ezt a valóságot nem tartom a mondat alanyának, hanem a mondat legalsóbb alanyi értelmű tagjának. E szerint csak az volna a különbség közöttünk, hogy a mit KERN alanynak nevez, én a mondat legalsóbb alanyi értelmű tagjának nevezem?

Ez volna a különbség, ha KERN különféle megszorításokkal holmi aszú maradványra nem töpörítené az igébe értett valóságot. Ő csupán a személyes valóságot akarja alanynak tartani, holott csak az imént láttuk, hogy az *esik*, *sötét van* stb. mondatoknak a valóság ugyan az alanyuk, de nem valamely személyes valóság, nem az a valóság, melyet KERN igeszemélynek nevez, hanem az, melyet ige'artalomnak nevez.

De KERN még ezt a személyes valóságot is fölötte megszorítja a következő megjegyzéssel: «Die genauere Bestimmung der Verbalperson geschieht nur auf eine Art, durch das im Nominativ stehende Nomen oder Pronomen.» (46.) Miért e megszorítás? Avagy csak az *én*, *te*, *ő*, jelentenek személyes valóságokat, *engem*, *téged*, *őt*, *nekem*, *neked*, *neki* nem?

Erre a kérdésre így felel KERN:

«Während die obliquen Casus sämmtlich den Verbalinhalt bestimmen und ihre Verbindung mit dem finiten Verbum nur an ihnen

selber, nicht an der Verbalform kenntlich ist, die keinerlei Hinweisung auf sie ausdrückt, bestimmt der Subjektsnominativ nicht den Verbalinhalt, nicht den Zustand, sondern die Person, die Subsistenz, an welcher dieser Zustand haftet und diese seine Bedeutung ist nicht nur an ihm selber kenntlich, sondern auch an der Endung des finiten Verbums, welche den Inhalt des nominativischen Wortes nach der Person, in der Regel auch nach dem Numerus andeutend, von ihm selber deutlich bestimmt wird.» (47.)

KERN tehát csakugyan azt feleli, hogy csupán az *ő* jelent személyes valóságot, *őt* és *neki* se személyt, se valóságot, hanem állapotot. Ebben a mondatban: „*János alszik*“ személyes valóságot határoz meg a *János* szó, ellenben ebben: „*Jánost megverték*“ állapotot határoz meg a *Jánost* szó.

S miért nem jelent az *őt* személyes valóságot? Azért mert személyes valóságot csak olyasmittel szabad érteni, a minnek jegye világosan fölismerhető az ige testén. De hisz az *őt* jegye is világosan fölismerhető az ige testén, mikor azt mondjuk: „*Jánost megverték*“. Az *őt* épen úgy igeszemély, mint az *ők* s az ige tartalom is, a megverés állapota nem kevésbé tapad rajta, mint azokon, a kik megverték *őt*. Ha ebben: „*János alszik*“ alszó (Subjektswort) a *János*, mivel igeszemélyt határoz meg, miért nem alszó a *Jánost*, mely szinte igeszemélyt határoz meg, ebben: „*Jánost megverték*“?

Avagy KERN nem tudná azt, hogy vannak nyelvek, melyek a személyes valóságot nem csak a nominativus, hanem az accusativus formájában is egybeforrasztják az igével? Igen jól tudja *ő* azt, a mint kitűnik következő nyilatkozatából:

«Dass im finiten Verbum Verbalinhalt (Prädikat) und Subsistenz (Subjekt), an welcher er haftet, in einem einzigen Worte bis zur Unlöslichkeit (nicht durch Agglutination) verbunden erscheint, das gerade ist die Eigentümlichkeit und der Vorzug der flektierenden Sprachen. (39.) Diese unauflöbliche, der Verbindung von Subsistenz und Zustand entsprechende Verflechtung sprachlich durch das finite Verbum auszudrücken und die Verflechtung nicht auf anderes auszudehnen, ist ein Kennzeichen der gebildeten flektierenden Sprachen . . . Darüber aber gehen die einverleibenden Sprachen ohne Not (?) weit hinaus, wenn z. B. Objekt und Dativ in die Verbalform aufgenommen, oder ihr Vorhandensein wenigstens an der Verbalform angedeutet wird.» (48.)

KERN tehát még azt is tudja, hogy némely nyelvek a személyes valóság jegyét még a dativus formájában is fölveszik az ige testébe. De mire fordítja ezt a tudását? A maga lovának dicsérésére. Ha a saját okulására fordította volna, által kellett volna látnia egyfelől azt, hogy az igeszemély pontosabb meghatározása nem «csak egy módon, a nevező esetben álló névszó vagy névmás által lehetséges», másfelől azt, hogy semmi szükség arra, hogy az igében foglalt valóságnak mindenkor fölismerhető jegye legyen az ige testén, elég azt csak beleérteni az igébe.

Nagy baj volna az, ha a valóságnak minden nemét s formáját külön-külön hangbeli jellel kellene kitűntetnünk az ige testén. Akkor ugyan rőffel mérhetnők az igéket. Az *ad* igébe pl. ezeket a valóságokat szoktuk beleérteni: *valaki, valakinek, valamit, valahol, valahonnan, valamikor, valakihez, valamihez, valamiért, valamire* stb. Tessék mind e valóságnak külön-külön jegyet adni az ige testén! Pedig ezek mind valóságok s a mi fő a beszélő előtt (általában szólva, nem egyes különös esetekre nézve) mind azonértékű valóságok.

Hogy valóságok, már nevükből megtetszik. *Valaki, valami, valahol* stb. annyi mint *való-ki, való-mi, való-hol* stb. Így magyarázza őket nem csak a NSz., melynek bizonyásgtétele nem sokat nyom a latban, hanem SZARVAS GÁBOR is: «Valaki voltaképen annyi mint *levő-ki = a ki van*». (M. Nyr. 21:147.) *Ki, kinek, kit, mi, minnek, mit, hol, hova, honnan, mikor, milyen, mennyi* stb. tehát alnemei a *való* legfőbb nemnek.

Igaz, hogy ARISTOTELES-t olvasgatva, már abban a bevezetésben, melyet PORPHYRIUS írt az Organonhoz, azt a megjegyzést találjuk, mely *οὐ γὰρ ἔστι κοινὸν γένος πάντων τὸ ὄν . . . δέκα μὲν οὖν τὰ γενικώτατα* (nem közös neme mindeneknek a *való* . . . tíz legfőbb nem van). Továbbá magától ARISTOTELES-től a következő nyilatkozatokat: *οὐ γὰρ γένος τὸ ὄν* (nem *nem* a *való*. Analyt. post. II. k. VII. fejezet); *οὐχ οἷόν τε δὲ τῶν ὄντων ἓν εἶναι γένος, οὔτε τὸ ἓν, οὔτε τὸ ὄν* (képtelenség, hogy a *valóknak* közös nemük legyen, akár az egység, akár a *valóság*. Metaphys. III. k. III. fejezet). De a grammatikus erre azt felelheti, hogy amicus Aristoteles, sed magis amica veritas. A nyelv megfigyeléséből azt a tanulságot meríti a grammatikus, hogy a beszélő ember a *valót* tartja a legfőbb nemnek s hogy ARISTOTELES tíz legfőbb neme, a *miség, mennyiség, minőség, hely, idő, cselekvés, szenvedés* stb. csak rendezetlen alnemei ama legfőbb nemnek. Ezt annál bátrabban mondhatja a grammatikus, mivel más helyeken ARISTOTELES maga is a *valót* mondja a legfőbb nemnek. Pl. *πολλάχως λεγόμενον τοῦ ὄντος σημαίνει γὰρ τὸ μὲν τὸδε τι, τὸ δὲ ποσὸν, ἢ ποιὸν, ἢ καὶ τινα ἄλλην τῶν διαιρεθεισῶν κατηγοριῶν* (sokféleképen mondjuk a *valót*; majd *valamit* jelent, majd *mennyiséget* vagy *minőséget* vagy más osztályát a mondományoknak. Περὶ φύλης I. könyv, III. fej.)

Az igékre nézve, azaz a *van* formában BRASSAI is a *valót* tartja a legfőbb nemnek. «A létige minden igéhez legfelsőbb fogalom képét viseli.» (A magyar mondatról I. 348.) De nem csak minden igéhez, hanem minden névszóhoz is a *való* a legfőbb fogalom, mivel e fogalom, mint a VII. fejezetben hallottuk, abból az eredeti mutató szócskából keletkezett, melyet eleinte minden szemléletünkre, később gondolkozásunknak minden tárgyára *prædicative* szoktunk vonatkoztatni.

Valaki, valami, valakit, valamit, valakinek, valaminek, valakitől, valamitől, valamikép, valahol, valaha stb. tehát mind oly valóságokat jelentenek, melyeket — hol az egyiket, hol a másikat, hol többet, hol kevesebbet közölök — minden igébe bele szoktunk érteni. Ezek a valóságok teszik épen az ige tartalmát, akár van, akár nincs külön hangbeli jegyök az ige testén. Azért nem is lehet az igét valóságra és tartalomra osztani, valamint a mindenséget sem lehet világra és mennyre-földre osztani.

Sokkal nehezebb dolog már, kivált tudósokkal megértetni azt, hogy e valóságok a beszélő előtt mind egyértékűek. A tudósok azt tartják, hogy e valóságok közül a legfontosabb, a legfőbb rangú a *valaki*; azért csupán ennek közelebbi határozóját méltatják az alany, vagy mint KERN, az alszó névre. De a közönséges ember máskép gondolkozik. Megkérdeztem egyszer egy értelmesebb bérest, mondaná meg, melyik az *ad* igének legfontosabb igavonó társa ezek közül: **János ad, pénzt ad, nekem ad, holnap ad, a borjuért ad, bőven ad.** A legfontosabb, felelé, az, hogy *pénzt*, de épen oly fontos az is, hogy *nekem*, s az se kutya, hogy *bőven*. Szegény János-ra nem is gondolt. Erre csupán a tudós gondol s azzal tisztelti föl, hogy főméltóságúnak, alanynak nevezi s a mondatot, melybe leereszkedett, teljesnek.

Pedig az a *János* csak olyan határozója az *ad* igébe értett valóságok egyikének mint a *pénzt, nekem, holnap* stb. s a *János ad* semmivel sem teljesebb mondat, mint a *pénzt ad*. Mind a kettő egy szólásból áll csak s az erősebben hangoztatott tag mind a kettőben — állítmány. (V. ö. ezekkel a megfelelő ítéletekkel: az *adó* || *János*, az *adomány* || *pénz*.) A *János, pénzt, nekem* stb. határozóul vonatkoznak nem csak az *ad* igébe értett egyik vagy másik valóságra, hanem az egész *ad* igére is, az *ad* igének egész tartalmára. Ennek köszönik állítmány voltukat. Midőn csupán az *ad* igébe értett egyik vagy másik valóságra vonatkoznak határozóul, mint ezekben a mondatokban: *ad János, ad pénzt, ad nekem, akkor* az egyik olyan alany mint a másik.

A beszélő azt a valóságot határozza meg közelebről, a melyre épen szüksége van. Csak oly valóságot nem határoz meg soha, a melyet nem ért bele az igébe. S ámbár a *valaki* jegye, a személyes valóság nevező formája többé-kevésbé fölismerhető minden ige testén, a beszélő, ha még úgy vallatná is, sokszor épen ezt nem határozza meg. Ha ezt az igét hallottad tőle: *legit* vagy *sequitur*, bátran kérheted tőle: *quis legit? quis sequitur?* A felelet nem fog elmaradni. De ha ezt mondta: *Socratem poenitet*, hiába kérded őt: *quis poenitet?* Nem fog felelni, sőt azzal pirithat meg, tessék helyesen kérdezni: *quem poenitet?* Ezt a *quis*-t nem értette bele az igébe. S ha nem értette bele, hiába magyarázza neki KERN, hogy a *Socratem poenitet* mondatnak nem *Socratem* a grammati-

kai alanya, hanem egy harmadik személy, a kinek *Sokrates* csak cselekvése tárgya.

Poenitet és tarsai olyan igék, a melyeknek láttára kétfelé kap, a ki csak az alanyesetet szokta keresni a mondatban. De a ki az alanyi tisztelet viselő tagot keresi benne, az legkevésbé sem ütközik meg azon, hogy akad egynéhány ige, melyekbe soha sem értjük bele a személyes valóságot a nominativus formájában. Hisz még több olyan ige akad, melyekbe nem értjük bele a személyes valóságot soha az ablativus vagy genetivus formájában. Nem a grammatikai (a beszédbeli) alany áll mindig nevező esetben, hanem a logikai, a mint megtetszik ebből az ítéletből is: *Socrates* || *est poenitens*.

Mi hát a különbség az én legalsóbb alanyi értelmű tagom s a KERN valódi alanya közt? Midőn én azt mondom, hogy az igébe értett *valósága* legalsóbb alanyi értelmű tagja a mondatnak, akkor én e valóságot nem korlátozom még a *személyes* jelzővel sem. Szerintem nem csak a *valaki, valakit, valakinek* lehet legalsóbb alanyi értelmű tagja a mondatnak, hanem a *valahol* is. Pl. a *vad* almán || *fanyar* gyümölcs terem. Annál kevésbé korlátozom e valóságot azzal, hogy világosan fölismerhető jegye legyen az ige testén. Midőn KERN annak kimutatását igéri, hogy az igeben foglalt valóság a mondat valódi alanya, akkor *parturiunt montes, nascetur ridiculus* — nominativus.

X.

KERN-től se a gram., se a log. alany és állítmány felől sem tudtunk meg semmit. De megtudtuk azt, hogy körülbelül ugyanazt akarta mondani, a mit a mi BRASSAI-nk húsz évvel előbb jóval helyesebben megmondott.

BRASSAI szerint:

«A mondatnak tartó és forduló sarka az ige.» (A magyar mondatról I. 324.) «A mondat lelke az ige, a mondat minden többi részzeit az ige kormányozza, azok pedig egyenesen vagy közbenjárással hozzá simulnak, támaszkodnak, alkalmazkodnak, tőle függenek és reá vonatkoznak. Mi több, ő magában is képes végrehajtani a mondat feladatát s nélkülözheti segédeit, ezek meg teljességgel nem lehetnek el urok nélkül. *Esik, havazik, villámlik, dörög, kiabálnak, muzsikálnak, egyél, szaladj* stb. mindnyájan magukra egészen megmondják, a mit a mondó akar.» (U. o. II. 11.) «A mondat igéből s hozzája tartozó igehatározókból áll.» (U. o. I. 332.) «A mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselékményt vagy állapotot gondolat — azaz ige — a többiek pedig a cselekvés vagy állapot körülményeit.» (Szórend és accentus 13.)

KERN szerint:

«A személyes ige az alapja az egész mondat szerkezetnek» (die Grundlage des ganzen Satzgebäudes. 66.). «A személyes ige az egyetlen,

a mi szükségkép való a mondatban,» (29.) «A személyes ige nem mondatrész, hanem maga a legegyszerűbb mondat; a személyes igehez minden egyéb határozóul járul.» (65.) «Az ú. n. copula is dióhéjba szorított mondat» (der Satz in nuc. 16). «A mondat személyes ige segítségével kifejezett gondolat.» (24.)

Mind BRASSAI, mind KERN az igéből indulnak ki a mondat magyarázásában. A mondat mind a kettő szerint igéből s hozzája tartozó határozókból áll. S mégis mily nagy a különbség a kettő magyarázata közt! BRASSAI azt hozza ki a mondat vizsgálatából, hogy «a mondatban nincs dualismus», KERN meghagyja a mondat dualismusát.

Ki volt következetesebb? Nem foroghat kétségben, hogy BRASSAI. Mert az a meghatározás, hogy a mondat igéből és hozzája tartozó határozókból áll, egy kalap alá fogja a nevezőt a névszónak többi formáival. Ha tehát áll a meghatározás (ezt se BRASSAI, se KERN nem vizsgálta), akkor a nevező csak olyan határozó, mint a többi, akkor nincs két úr a mondatban, csak egy, az ige. «A határozók az igehez való viszonyukban mindnyájan egyenrangúak . . . Nincs jelesen a nevezőnek sem alany — sem semmi más képen valami előnye.» (A magyar mondatról III. 351.)

BRASSAI minden kibúvó föntartása nélkül lerázta nyakáról a nevezős alany igáját, KERN csak más nevet (Subjektswort) adott az iganak. Igaz, hogy KERN is azt mondja, hogy az ige kivül minden csak határozó a mondatban, sőt azt is mondja, «nem látom semmi okát annak, hogy a nevező esetnek nagyobb önállóságot tulajdonítsunk, mint pl. az accusativusnak» (46.). De mindazáltal föntartja a mondat dualismusát, mivel az ige két részre, személyre és állapotra bontva, a személy határozóját a mondat egyik, az állapot határozóit a mondat másik főágának nevezi. Ez pedig, ha visszacsírjuk-csavarjuk a dolgot, azaz mellőzzük a *Subjekt* és *Subjektswort* szavakkal való játszást, azt teszi, hogy a mondatban két úr van, a nevező és az ige. A *Subjektswort* műszót nem a nevezős alany uraságának eltörlésére, hanem megerősítésére gondolta ki KERN, hogy oly mondatokban is (pluit, Socratem poenitet) kimutathassa meglétét, melyeket épen azért, mivel nem is képzelhető hozzájuk nevező esetben álló szó, alanytalanoknak szokás tartani. KERN szerint ezekben sem az alany, csak az alszó hiányzik, mivel a nevező eset megvan bennök is az igeszemély képeben.

BRASSAI tehát következetesebb volt, mint KERN, de azt a hibát követte el, hogy általában támadta az alanyt és állítmányt, holott csak a nevüket bitorló nevezőn és ige kellett volna a port elvernie. BRASSAI előtt az alany és állítmány mind végig «értelmezetlen, mondanám: fogalmazatlan csupa szók» maradtak; azért nem tudott különbséget tenni a mondat igaz és ál dualismusa közt. De halljuk őt magát, mint riogatója a mondat dualismusát.

«Subjectum tehet: 1. bármilyen alávetettet, és így személyekre vonatkozólag különösen *alattvalót*; 2. ugyan az előbbi fenék-értelemről indulva, mint dolog, *alapot* s ezek közt jelesen értekezés, beszéd, szónoklat alapját vagy *fő tárgyát* (e két értelemben gyakori használatú szó a román nyelvekben, melyeket a latin leányainak szoktak nevezni); 3. *élő, öntudatos, cselekvő* lényt, mely értelemben az objectum ellentéte; 4. a logikai ítéletben azon képzetet vagy fogalmat, melynek bizonyos jegyét vagy tulajdonságát mondjuk meg; vagy pedig az *alsóbb fogalmat*, mely egy felsőbbnek a körébe fel van véve: ennek ellentéte a *prædicatum*. (A patikai subjectum, a zeneszerzésbeli subjectum stb. elhagyása, reményem, nem okoz bajt vizsgálódásainkban). — És már most az a kérdés: mind ezek közül, melyik értelemben vette át a nyelvtan a subjectumot? A választás, ha csak választás kellene, nem lenne nehéz; mert hiszen a grammatika a *prædicatummal* párosítja a subjectumot: ez az eset csak a 4. szám alatti értelemnek felel meg, és így hát a logikától kölcsönözte volna ezt a fogalmat a grammatika. Ugyde igen kis figyelem, nagyon csekély *inductio* rögtön átláttatja, hogy számtalan mondat van, melybe az az értelem nem talál, melyben a *prædicatum* szorosán véve nem is fogalom, azaz nem általánosság, és semmi esetre sem felsőbb fogalom a subjectumhoz mérve.»

A patikai subjectum elhagyása csakugyan nem okozott bajt BRASSAI vizsgálódásában, de nagy bajt okozott ennek a pontnak elhagyása: 5. a subjectum tehet valami *határozandót*, melynek viszonyellenese a *határozó* vagy *prædicatum*. Hogy a subjectum valami határozandót teszen, abból a «fenék-értelemről» következik, hogy az a mondat, az a fogalom felel meg neki, «melynek bizonyos jegyét vagy tulajdonságát mondjuk meg.» Bizonyos jegynek (nota, Merkmal) megmondásával, tulajdonításával határozni szoktuk a fogalmat. Az a fogalom, melynek bizonyos jegyet tulajdonítunk, a határozandó vagy subjectum e műveletben, a tulajdonított jegy pedig a határozó vagy *prædicatum*. (Hogy ennek a határozónak nem kell szükségképen általánosságnak, a határozandónál tágabb fogalomnak lennie, arról már volt szó.)

Ennek az 5. pontnak az elhagyása okozta azt a nagy bajt, hogy BRASSAI (valamint KERN is) egyszerre két szempontból, a forma és functió szempontjából osztályozta a mondat tagjait, midőn azt mondta, hogy a mondat igéből és hozzája tartozó határozókból áll. Ez nem igaz. Abból a két szempontból csak külön-külön lehet osztályozni a mondat tagjait, így: a mondat, tagjainak formájára nézve, igéből és névszökből, tagjainak functiójára nézve, határozandó és határozó tagokból áll. A határozóval nem az ige áll szemben, hanem a határozandó, az igével nem a határozó, hanem a névszó. Határozó és ige nem rekesztik ki egymást.

Az igazság az — s az ige így is *fejedelme* (verbum «regens») sőt *középpontja* marad a mondatnak — hogy az igébe értett *valóságra* határozóul vonatkozik a mondat többi tagja, maga az ige is (a belőle elvont névszó), vagy legföljebb az, hogy az ige s a mondat többi tagjai közt határozódás viszonya forog fönn. De hogy bizonyos esetben határozandó-e az ige, vagy határozó, nyilvánvaló-e funkciójának mivolta, vagy függőben van hagyva, azt külön vizsgálatnak kell kiderítnie.

BRASSAI főtéte szerint minden esetben határozandó tagja, azaz alanya volna az ige a mondatnak. Pedig elégséges csak az effele legközségesebb mondatokra gondolnunk: játszik a *gyermek* (játszó gyermek), bóg a *tehen* (bögő tehen), hogy átlássuk, föl-téve, hogy a *határozó* és *határozandó* szokon értünk is valamit, hogy az ige határozó tagja, azaz állítmánya is lehet a mondatnak.

Midőn a határozódás módja függőben van hagyva, azaz a mondat tagjai nem egymás alá, hanem egymás mellé rendelvek, azonrendűek, akkor is az ige az a tag, mely a többi tagok minde-nikével határozódik. Ebben a mondatban: a) *kezdetben* b) *teremté* c) az *isten* d) a *menynyet* és a *földet*, nincs határozódás az a), c) és d) tagok közt, nem értelmes szólások az effélék: *kezdetben az isten*, vagy *az isten a mennyet és a földet* stb. De a b) taggal, az igével, a többi mind határozódik: *kezdetben teremté, az isten teremté, a mennyet és a földet teremté*.

BRASSAI tétele szerint az a mondat három egyszerűbb mon-datból, ebből a három egytagúból állana: *kezdetben teremté* = a *teremtés* || *kezdetben vala*, az *isten teremté* = a *teremtő* || az *isten vala*, a *menynyet* és a *földet teremté* = a *teretmény* a *menny* és a *föld* vala. Azaz az ige közös alanya volna a három mondat-nak, az a *kapocs*, mely az állítmányokat összetartja, úgy hogy a több mondatból álló mondatot mégis egynek érezzük.

De mivel a példamondatban függőben van hagyva a határo-zódás módja, ugyanazon joggal mondhatnám én is, hogy ez a mon-dat ebből a három egytagúból áll: *kezdetben teremté* = a *kezdetben* || *teremtés van* (a *teremtés* jegye megvan a *kezdetről* való fogal-mamban), az *isten teremté* = az *isten* || *teremtő*, a *menynyet* és a *földet teremté* = a *menny* és a *föld* || *teretmény*. Ennek a három mondatnak az ige a közös állítmánya, az a *kapocs*, mely a három alanyt összetartja, úgy hogy a tulajdonképen három mondatból álló mondatot csak egynek érezzük.

Minthogy a *kezdetben, az isten, a mennyet és a földet* azon-rendű tagok, az igéhez való viszonyuk legjobban oly geometriai alak-hoz hasonlítható, melynek minden pontja egyenlő távolságra van egy bizonyos ponttól. Ilyen alak csak egy van, a *kör*. Az ige a kör középpontjának, a többi azonrendű tag a körív egyes pontjainak felel meg. Sőt még az oly mondattagok is, melyek nem azonrendűek,

pl. (mikor teremtette az isten a mennyet és a földet?) a *menynyet* és a *földet* || kezdetben teremtette | az isten, legalább concentricus körök egyes pontjaihoz hasonlíthatók. Az ige — nem, mint KALMÁR mondja, az állítmány — tehát csakugyan középpontja a mondatnak.

Hallgassuk most tovább BRASSAI-t:

«Több eszök is volt a nyelvészeknek, mintsem hogy azt át ne látták volna s hogy mégis a szót s az analogiát megmentsék, egy logikailag felsőbb, tehát szélesebb és határozatlanabb értelmezést tolnak a nyakára, mely alá aztán persze hogy a logikai subjectum is beillett. A subjectum — mondják — az, a miről mondjuk a praedicatumot, s a praedicatum az, a mit a subjectumról mondunk.»

Ime, BRASSAI is szidja ezt a becsületes kalauzt, sőt még azzal is csúfolja, hogy csak pelyhedző állú ficzkó, a kinek csak valamely újabb kori nyelvész volt az apja. Pedig vén legény lehetett az már Aristoteles idejében is. De miért szidja BRASSAI e kalauzt, az a BRASSAI, a ki azért szállott ki, hogy agyonüssse a nevezős alanyt? Azonnal látni fogjuk, hogy azért szidja, mert e kalauz ebben a mondatban: ember fogad fogadást a fogadást szót mutatja be neki alanyúl. KERN, a ki körme szakadtáig védelmezi a nevezős alany uraságát, azért szidja, mert ugyanazon mondatban az ember szót mutatja neki alanyúl. Mind a kettő azért szidja tehát, mert oda vezette, a hova jutni akart.

«Az értelmezés, mint látjuk, elég kényelmes; de alkalmazása — helyességéről most nem szólok — vajjon oly kényelmes lesz-e, az már más kérdés. Vegyünk csak példákat. Szükség törvényt ront. Melyik itt a subjectum? A szükség? vagy a törvényt? No! persze, hogy a szükség! mondják önök. Jó, nem vitatom, pedig tudnám.»

Mit nem tudott volna a mi jó BRASSAI-nk vitatni?! De ez egyszer mégis okosan tette, hogy nem vitatta a szükség alany voltát. Alig hinném, hogy más pattantyút is tudott volna ellene fölvenni, mint azt, hogy mind a szükség, mind a törvényrontás nemi fogalom, hogy a szükség nem fér a törvényrontás körébe. Ezzel kétszer is fölsült volna. Egyszer, mert az állítmány köre egyenlő is lehet az alanyéval, másodszer mert az a szükség nem is nemi, hanem individualis fogalom, csak elmaradt mellőle, régi szokás szerint, az individualizáló névelő.

«De vegyünk mást: Ember fogad fogadást, eb a ki megállja. Itt már csak nem lehet tagadni, hogy ez a fogadás-ról szól s azt mondja róla, hogy ember fogadja s eb állja—meg. E szerint fogadást a subjectum s az iménti két pár szó a praedicatumok. Avagy lehetne-e jó lélekkel állítani, hogy akár emberről, akár ebről legyen szó, eszibe jut valakinek az a közmondás? De ne teljesítsük csak valakinek tett ígértünket, legott eléáll vele. Vitatják önök? No hát ismét ne legyen igazam: megengedem, legyenek ember és eb subjectumok.»

Ezt semmi szín alatt sem kellett volna megengedni. Az alany-
nak s állítmánynak ama meghatározásából szükségképen követ-
kezik, hogy *ember* és *eb* praedicatumok ama példában. A megfelelő
ítéletek u. i. ezek: a *fogadásfogadó* || *ember*, *megállója* (a fogadás-
nak) || *eb*. Mihelyt megengedjük, hogy *ember* és *eb* alanyok is
lehetnek, akkor már fittyet hány ránk megmenekült ellenfelünk,
mert elvetettük azt az argumentumot, mely egyedül is elégséges
lett volna teljes megtorkolására.

«Átmegegyek egy harmadik példára: *Közös lónak túros a háta*. Én
azt tartom, hogy *közös lónak* a subjectum, hát önök? Azt mondják, hogy
a háta? Legyen!»

Ismét elejti a buzogányt, melylyel a nevezős alanyt mulhatat-
lanul agyonütötte volna. Igaz, hogy e mondatot így is lehet tagolni:
közös lónak a háta || *túros*. De nem ok nélkül választja el nyel-
vünk a hirtokot a birtokostól (a ki itt nem is a genetivus, hanem a
dativus formájába öltözött) s veti a másik főtagba. Vizsgáljuk csak
ezt a syllogismust: *közös lónak* || *túros a háta*, ez a *fakó* || *közös*
ló, ennek a *fakónak* || *túros a háta*. Ha *a háta* az alany vagy leg-
alább ennek része volna, az altét így hangzott volna: ez a *fakó* ||
közös lónak a háta. Látnivaló tehát, hogy *a háta* az állítmányhoz
tartozik. A főtétnak ezek a logikai tagjai: *közös ló* (alany) és *túros*
hátú (állítmány). Hogy *túros a háta* magában véve szintén mondat,
az nem másítja meg állítmány voltát ebben a mondatban: *közös*
lónak túros a háta. De a megfelelő ítéletben: *a közös ló túros hátú*
azonértékű szólás lesz belőle, mert: $\delta\epsilon\iota\ \delta\epsilon\ \kappa\alpha\iota\ \mu\epsilon\tau\alpha\lambda\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\nu\epsilon\iota\nu\ \alpha\ \tau\omicron\ \alpha\upsilon\tau\omicron\ \delta\acute{\omicron}\nu\alpha\tau\alpha\iota,\ \kappa\alpha\iota\ \acute{\alpha}\nu\tau\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\nu\omicron\mu\alpha\ \lambda\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\nu\epsilon\iota\nu\ \acute{\rho}\acute{\alpha}\omega\nu\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \eta\ \tau\omicron\nu\ \theta\rho\omega\nu\ \acute{\epsilon}\kappa\theta\epsilon\sigma\iota\varsigma$ (föl is kell cserélni az ugyanannyit érököt s a
mondat helyébe mindig a nevet [a megfelelő névszót a nevező eset-
ben] tenni; mert így könnyebb a tagok kimutatása. Analyt. prior.
I. k. XXXIX. fejezet.)

«Nem halmozom tovább a példákat hiszen mondottakra s mon-
dandókra nézve tegyük vagy engedjük meg általában, hogy a subjectum
kijelölésében nincs igazam; egyet mégis megbizonyítottam általa.
Azt t. i. hogy . . . a subjectum bevett értelmezése nem képesít a subjec-
tum kitalálására; a nyújtott ariadnéi fonál markomba szakad, s benn
hagy a labyrinthusban!»

Nem szakadt markába. Igen jól kitalálta, hogy ebben a mon-
datban: *ember fogad fogadást a fogadást*, ebben a mondatban:
közös lónak túros a háta a közös lónak a (grammatikai) alany. De
ha markába szakadt volna is, ki vehette volna ezt rossz néven?
Hisz nem az volt a kérdés, hajókötél-e vagy vékony czernaszál ez
a fonál: az alany az, a miről mondva van valami; hanem az, át-
fér-e egyszerre a tű fokán ezzel a másik fonállal: az alany annyi

mint nevező eset. A grammatikák szerint átfér. BRASSAI ezt czáfolni akarta, azaz így kellett volna szólania: íme a fő: *a gyermeknek könyve van*, öltsetek át ennek a fokán egyszerre azt a két fonalat. E helyett annak bizonyítására tévelyedett, hogy egyik fonál sem szakadhatatlan. Más szóval, azt kellett volna kimutatnia, hogy két éles tör nem fér egy hüvelybe s e helyett annak kimutatásán erőködött, hogy mind a két tör tompa.

«Ne szóljanak önök! tudom az ellenvetést, mely ajkukon lebeg. Azaz, hogy nem fogtam jól a gombolyagot, t. i. nem ragasztottam a subjectum értelmezéséhez azt a nagyon jellemző jegyet, hogy a subjectum egyszersmind *nominativus* is legyen! De erre az ellenvetésre csak azt mondom, hogy jobb lett volna neki nem születni.»

Hiába fenyegetődzik már most Csóri vajda módjára, ha elejtette a buzogányt, az alany régi meghatározását, melylyel a csodaszülöttet egy csapással agyonüthette volna.

«És már most a subjectum fogalmának ily inductivo-históriai előadása után bátran kérдем: érdemes-e, hogy ily lebegő és oszló kód után kapkodjunk, lehet-e reá építeni azt a súlyos rendszert, mely szerint a mondat egymással egy felsőbb egységbe összekapcsolt, de külön értékű, egyenlő rangú és egymásnak ellensúly gyanánt szolgáló két részre: a subjectumra és praedicatumra oszlohassek? És tegyük, hogy szintoly ép és határozott fogalom volna, a milyen nem, mi egyéb eredménye lenne, mint az, hogy az ige határozói közül egyet, a többieknél némelykor tán szorosabb viszonyút, kiemeltünk és megkülönböztettünk minden gyakorlati haszon vagy nyereség nélkül? Azért mondom hát én, hogy a mondatban nincs dualismus» (A magyar mondatról I. 326—331.)

Nincs dualismus, ha nevezőt és igét, de van, ha határozandó és határozó mondattagot értünk az alanyon és állítmányon. BRASSAI kissé elvetette a súlykot, midőn a nevező-alany és igeállítmány helyett az alanynak és állítmánynak rontott.

Mindazáltal tagadhatatlan, hogy BRASSAI csak azt az ál dualismust akarta kiirtani, az igaz dualismust szóval bántalmaztaugyan, de tettel elismerte. Hiszen ő is «két részt» különböztetett meg a mondatban, «a tudott részt, mely a mondat értelmének alapot vet, a hallót figyelteti, szellemi működését a szólóéval összekapcsolja s a másik részt, mely ujságot mond a hallónak.» Ki ne látná, hogy ez csak más szavakkal való kifejezése annak a meghatározásnak, hogy az alany az, a miről mondunk valamit stb.?

Az alapvető részről úgy nyilatkozik, hogy

«Azt a szerepet viszi, a melylyel én a t. Akadémia előtt (1852-ben) olvasott 'Tapogatódzásaimban' a subjectumot véltem értelmezhetni. Midőn én a grammatikai 'subjectumot' tárgyaltam, értelmezetlen, mondhatnám fogalmazatlan csupa szónak nézhettem, tarthattam s mint ilyet, csinált fogalom gyanánt a hasonló esetekben érvényes logikai szabályok

szemem előtt tartásával értelmezhettem is. Egy üres rámát betöltöttem képpel, egy uratlan lovat befogtam, egy gazdátlan puszta földet felszántottam: szóval csaknem a prima occupatio jogát gyakoroltam. És most (1860-ban) mégis elállok tőle: nem mintha hibát követtem volna el; nem mivel Pálnak vagy Péternek nem tetszett, hanem csak azért, hogy a 'subjectum' szót a nyelvtanban merőben szükségtelennek, feleslegesnek tartom s értelmezésemet megtartván, a vele jelelt fogalomnak adok oly nevet, mely tökélyesen ráillik. . . . Legyen hát az *inchoativum* az, melynek két főjegye van: 1) hogy (mint neve is hozza magával) kezdi a mondatot és 2) hogy készíti a hallót ennek felfogására.» (A magyar mondatról I. 341.)

Azt a rámát, melybe ez a mondat: *a vig tánczot || jól sikerült hangverseny előzte meg* úgy illeszkedik be, hogy első része a grammatikai alanya, rég betöltötte volt már ARISTOTELES. MIDŐN BRASSAI épen úgy illesztette a rámába a mondatot, valóban nem követett el semmi hibát. A hibát akkor követte el, midőn elállott a *subjectum* szótól. Mert ha az *inchoativum* «tökélyesen ráillik» a *subjectum* fogalomra, akkor nagy hiba volt a régóta ismeretes *subjectum* helyébe az egészen szokatlan *inchoativumot* ültetni. Mind homályos az, a mi szokatlan (*πᾶν γὰρ ἀσαφές τὸ μὴ εἰωθός* Topic. VI. II.) mondja ARISTOTELES. Talán épen ez az új műszó volt az oka, hogy BRASSAI-nak sok helyes állítása is a pusztában kiáltó szavaként hangzott el.

S kétségkívül az új műszó volt az oka annak is, hogy BRASSAI, midőn elállott a *subjectum* szótól, nem vette észre, hogy a *subjectum* fogalmán is nagy csorbát ütött. Mert nem áll, hogy «megtartotta értelmezését», hogy az *inchoativum* «tökélyesen ráillik» a *subjectum* fogalomra. Csak akkor illik rá, ha «mint neve is hozza magával» kezdi a mondatot. Ez nagy megszorítása a *subjectum* fogalmának s az ítélettel való összezavarása a mondatnak. A *subjectum* csak az ítéletben áll mindig elől, a mondatban előtte is, utána is állhat az állítmánynak. Ebben a két mondatban: *Péter az ujságot olvassa és az ujságot olvassa Péter* a *Péter* tag ugyanazt a functiót teljesíti. Ezt a functiót bátran jelölhetjük a *subjectum* névvel, de az *inchoativum*, a *mondatkezdő* név csak az első mondatban illik rája. BRASSAI kénytelen is volt a második mondatban *pótló egészítvény* nevet adni a *Péter* tagnak. Ez még szokatlanabb műszó volt.

BRASSAI csak annyiban tartotta meg az *inchoativum*nak *subjectum* értelmét, a mennyiben az oly mondatkezdőt, mely nyilvánvalóképen állítmány, nem nevezte *inchoativum*nak. Ezzel sokkal jobb megfigyelő nevére érdemesítette magát GABELENTZ-nél a kinek a mondatkezdő pl. a *Péter* szó *psychologiai alany*, akár így hangzik a mondat: *Péter az ujságot olvassa*, akár így: *Péter olvassa az ujságot*. GABELENTZ nem vette észre, hogy a hangsúly a mondat-tagok functiójának, alanyi vagy állítmányi értelmének a jele. Előtte

minden mondat azonrendű tagokból állott. Az azonrendű tagokból álló mondatról el lehet mondani, hogy az előbb mondott, tehát már ismeretes tag psychologiailag subjectuma az utána mondott tagnak, föltéve, hogy egyáltalán határozódás viszonya forog fönn közöttük. Ezt a mondatot: *kezdetben | teremté | az isten | a mennyet és a földet* így is magyarázhatjuk: *kezdetben || teremtés vala, a kezdetben teremtő || az isten vala, az istennek kezdetben való teremtménye || a menny és a föld vala.* Így minden következő tag az állítmánya az előzők szorzatának, vagy, mint GABELENTZ mondja, «a mondat minden új részét, mely tudtára esik (a hallónak) új egységgé kapcsolja az azelőttiek összegével (helyesebben: szorzatával), mindenik egy új vonással szaporítja a kapott képet, határozottabbá, tisztábbá teszi, mindenik egy-egy *prædicatum*». (BRASSAI, A mondat dualismusa 27.) De ez a psychologiai alany csak annak köszöni létét, hogy logikailag is lehetséges. A mi logikailag állítmány, mint pl. a *Péter* ebben a mondatban: *Péter olvassa az újságot* (= az *újságolvasó || Péter* vagy az *újság || Péter* olvasmánya), az nem lehet alany se psychologiailag, se grammatikailag.

Az *újságmondó* vagy *újságoló* résznek *mondatzöm*, utóbb *tüzetes rész* nevet adott BRASSAI. Ez «a magyar mondatban azzal a szóval kezdődik, a melyen a mondat accentusa van, t. i. vagy az igével, vagy az igét megelőző jelzős határozóval». Ez a meghatározás az állítmánynak azt a két jegyét foglalja magában, hogy az állítmány az a tagja a mondatnak, melyhez a főhangsúlyos szó s az ige tartozik.

Azt a tulajdonságát a magyar mondatnak, hogy benne vagy az igére vagy az igét megelőző határozóra esik a főhangsúly (hogy a magyar ige az analtikus állítmányhoz szeret csatlakozni), FOGARASI fődözte föl.

«FOGARASI igen is felfedezte — ERDÖSI grammatikája után 300 évvel! — azt a tényt, hogy az ige előtti szó accentust kap. De sem az accentusnak annál sokkal tovább terjedő szabályozó szerepét, sem azt nem vette észre, hogy az a tény egy általánosabb ténynek csak egy különös esete. Annak t. i., hogy a jelző a jelzet-től az accentust el és magához vonja. Ugy hogy a FOGARASI-féle accentus tulajdonképen nem is azé a szóé, a melyiken ő találta, hanem a szerkesztett igéé, melyet a jelző határozó és a jelzett egyszerű ige együtt alkotnak.» (A magyar mondatról III. 273.)

BRASSAI-nak ez a nyilatkozata tiszta búza és polyva keveréke. Tiszta búza benne az, hogy a hangsúly «a szerkesztett igéé». Ennek a mondatnak: *der Baum || wird vom Knaben gesehen* négyféle-képen hangoztathatjuk a második tagját: *wird vom Knaben gesehen* (látja a fiú), *wird vom Knaben gesehen* (a fiú látja), *wird vom Knaben gesehen* és *wird vom Knaben gesehen*. De a főhang-

súly mind a négy esetben a szerkesztett igéé (ῥῆμα συμπλεγμένον), más szóval a főhangsúlyos szót mind a négy esetben az állítmány foglalja magában. Az, hogy egyszer az egyik másszor a másik szót hangoztatjuk erősebben, semmit sem változtat a második főtagnak az elsőhöz való viszonyán, csupán a második főtág altagjainak egymáshoz való viszonyát változtatja meg. Pl. ebben: vom *Knaben* wird *gesehen* (= der Knabe || ist *sehend*) alanyi, ebben: vom *Knaben* wird *gesehen* (= der *Sehende* || ist der *Knabe*) állítmányi értelmű az első altag. BRASSAI-nak tehát semmi oka sem volt néhány lappal előbb (a 245. lapon) visszautasítania «nyelvtanárainknak az igét is magában foglaló állítmányát».

De polyva biz az, hogy a hangsúly nem azé a szóé, a melyen találjuk. Polyva már azért is, mert BRASSAI még abban az állításában sem következetes, hogy a jelző a jelzettől vonja el az accentust. Ebben: *könyve* van, szerinte a *könyve* a *van*-tól vonta el az accentust. De ebben: *van* könyve, már sajátja a *van* szónak az accentus. Holott a *van* épen úgy jelzője a *könyve* szónak ebben a mondatban, mint a *könyve* a *van* szónak abban a mondatban. De még ha következetes volna is BRASSAI, akkor sem igaz, hogy a jelző a jelzettől vonja el az accentust. A jelzőnek sajátja az accentus, annál a törvénynél fogva, hogy a határozót hangsúlylyal különböztetjük meg a határozandótól.

A zöm vagy tüzetes rész és az inchoativum között BRASSAI szerint az volna a különbség, hogy amaz hangsúlyos, emez hangsúlytalan. Ez semmiképen nem áll. Ha az inchoativum nyilvánvalóképen határozandó tagja a mondatnak, pl. midőn erre a kérdésre: *mit csinált egy király?* ezt feleljük: *egy király | nagy lakodalmat tartott*, akkor valamivel gyengébben accentuáljuk a tüzetes résznél, de accentuáljuk. Ha az inchoativumnak functiója nem nyilvánvaló, azaz a mondattagok egymás mellé rendelvek, azonrendűek, akkor épen úgy accentuáljuk, mint a tüzetes részt. Midőn ez a mondat: *egy király nagy lakodalmat tartott* valamely elbeszélésnek az elején fordul elő, nem felelet, vagy legföljebb erre a két kérdésre adott feleletnek tekinthető: *kicsoda? mit csinált?* akkor így hangoztatjuk: *egy király | nagy lakodalmat tartott*.

Ezt BRASSAI nem akarta megengedni. «Nyomosított két határozó az ige előtt nem állhat. Álljon elé, a ki bár egyetlen egy esetet birna mutatni, melyben az ige előtt accentuált két határozó lenne magyar mondatban. Hibásan volna accentuálva: *egy király nagy lakodalmat tartott*.» (A magyar mondatról III. 239 és 299.) Pedig kétségtelen, hogy ezt a mondatot többnyire így accentuáljuk, mivel a beszédben, mint a IV. fejezetben említettük, gyakran fordul elő a mondattagoknak egymás mellé, mint egymás alá rakása.

Több hangsúlyos mondattag BRASSAI szerint csak a tüzetes részben lehetséges. Ebben a (csupán tüzetes részből álló) mondat-

ban: nagy lakodalmat tartott | a múlt hónapban | egy király, a második és harmadik tagot is accentuáljuk mint *szükséges egészítvényeket*. (A pótló egészítvény épen oly hangsúlytalan, mint az inchoativum.) De a szükséges egészítvények hangsúlya csak *másodrendű*, azaz gyengébb a főhangsúlynál vagy mondatsúlynál, mely az idézett mondatban az első tagon van.

BRASSAI tehát semmi szín alatt sem akarta megengedni, hogy a mondat egyenlő erővel hangoztatott, azaz azonrendű tagokból is állhat. Csupán annyit engedett meg 28 év múlva, midőn az inchoativum hangsúlytalansága miatt kissé sarokba szorították, hogy «szólamaccentus is van és a szólam, akár tudott, akár nem tudott eszmét jelöljön, a neki dukáló hangsúlyt a mondatba igtatva sem veszi el, hanem kisebb-nagyobb erélylyel hallattatja. Adott mondat elemzésekor tehát meg kell különböztetnünk a szólamaccentusokat (értsd: az inchoativum és pótló egészítvény accentusát) az ujságotól és ezek közt is a fősúlyt a másodrendűektől» (értsd: a szükséges egészítvények accentusától). (Szórend és accentus 17.) Ez megint olyan fölosztás, melyben az osztó tagok nem rekesztik ki egymást. Ebben a mondatban: a *szürke* ló vizet iszik az ujságotól fősúly is szólamaccentus.

De BRASSAI-nak még azt is meg kellett érnie, hogy az ő inchoativumára rábizonyosodott — JOANNOVICS bizonyította rá — hogy erősebb hangsúly is lehet rajta, mint a tüzetes részen. ARANY-nak ebben a mondatában: a *pogány megszánna* (szegény Jóka dolgát) az inchoativumon van a fősúly. Kétségtelen u. i., hogy a *pogány* kezdi a mondatot s az igének *meg* a jelzője. BRASSAI mégis azzal védekezett, hogy a *pogány megszánna* csupán tüzetes részből álló mondat, olyan mint pl. ez: a *rossz nyavalya* törti. Valamint ebben a *töri* igétől a *nyavalya* s ettől a *rossz* kapta el a hangsúlyt, úgy abban is a *szánna* igétől a *meg* s ettől a *pogány*. Ez a védekezés csak akkor ért volna valamit, ha a *pogány meg* épen oly értelmes szólás volna, mint a *rossz nyavalya*.

BRASSAI tehát nem sok hasznát vette annak, hogy a subjectum és praedicatum szóktól elállott. Csak ellenmondásokba keveredett és sokszor kénytelen volt a napot is letagadni az égről. De mindazáltal elvitathatatlan az az érdeme, hogy ő mutatta ki legelsőbb, hogy az ú. n. grammatikai alany csak üres szó. Kimutatta már 1852-ben, holott STEINTHAL csak 1855-ben (ekkor jelent meg Grammatik, Logik und Psychologie című munkája) kezd épen ezzel az üres töltéssel, az ú. n. grammatikai alanyval lövöldözni a grammatika birodalmába tolakodó logikára.

KICSKA EMIL.